

Тетяна Здіховська
кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри філології та методики початкової
освіти Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна)
e-mail: zdihovska.tetyana@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7375-3431

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОЦІННО-ЕКСПРЕСИВНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ІНШОЇ ЛЮДИНИ В ПРОЗІ УЛАСА САМЧУКА ТА БОГДАНА ЛЕПКОГО

У статті доведено провідну роль фразеологізмів у системі мовних засобів художньої виражальності. З'ясовано, що необхідною умовою дослідження функціональних і стилістичних властивостей фразеологічних одиниць у мові того чи того письменника є аналіз конкретних художніх текстів. Проаналізовано фразеологізми на позначення оцінно-експресивного ставлення до іншої людини в прозі Уласа Самчука та Богдана Лепкого. Ці фразеологізми увиразнюють образи героїв художніх творів, передають авторське ставлення.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічна одиниця, художній твір, контекст, мова творів, семантика, стійка сполука, стилістичні ознаки.

Zdihovska Tetyana. The phraseologisms on the designation of an evaluative and expressive attitude to another person in Ulas Samchuk's and Bogdan Lepkyu's prose.

The article shows the leading role of phraseologisms in the system of language means of artistic expression. The possibilities of forming expressive emotional and evaluative connotations in the field of phraseology are much wider than in the field of vocabulary. The problems of the operation of phraseologisms in the texts are disclosed in the work of L. G. Avksentyev, M. F. Alefirenko, V. M. Bilonozhenko, V. M. Vakurov, S. A. Ganzha, I. S. Gnatyuk, I. V. Dubynskyu, V. S. Kalashnyk, V. P. Kovalyov, M. P. Kolomiyets, Yu. F. Pradid, L. G. Skrypnyk, A. P. Suprun, V. D. Uzhchenko, O. I. Fedorov, T. V. Tsymbalyuk, V. A. Chabanenko, M. M. Shanskyu, L. F. Shcherbachuk etc.

The author has found out that the necessary condition for the study of functional and stylistic properties of phraseological units in the language of the fact that the writer is an analysis of specific artistic texts. We analyzed phraseologisms in terms of evaluative and expressive attitude to another person in Ulas Samchuk's and Bogdan Lepkyu's prose. Ulas Samchuk deeply penetrated into the inner world of the Ukrainian peasant and with the help of stable compound he emotionally conveyed the attitude of one character to another. In Bogdan Lepkyu's prose, these phraseologisms have a slightly different meaning, which explains the problem of works. One of the main features of the Ukrainian people is considered to be hospitality and it is emphasized in her prose by B. Lepkyu. Stable compounds with the corresponding semantics give to works the national colour and the features mentality. The writer also gives a number of phraseological units that transmit the positive attitude of the characters to each other.

Phraseological units that denote the evaluative and expressive attitude towards another person depict the images of the heroes of the works of art, transmit the author's attitude. We have traced the differences in the using of the corresponding phraseologisms in the works of U. Samchuk and B. Lepkyu. An important role in the selection of phraseological units played the problematics of these writers' prose. Accordingly, the named writers used stable compounds for different purposes, choosing different semantics and pragmatics phraseologisms.

Phraseologisms in artistic texts are one of the inexhaustible sources of intensification of expressiveness, deepening the logistical presentation and therefore, they acquire a particular aesthetic significance. An important role in clarifying the functional properties of stable compounds is played by the context of the work.

Key words: phraseologisms, phraseological unit, a work of art, context, language of works, semantics, stable compound, stylistic features.

Мова художньої літератури з лінгвістичного погляду становить органічну єдність широкого спектру взаємодіючих виражальних засобів, серед яких помітне місце належить фразеологізмам. Провідну роль саме фразеологізмів у системі мовних засобів художньої виражальності підкреслив О. І. Єфимов, дослідник стилістики фразеологічних одиниць, наголосивши, що вони визначають стиль [Єфимов 1961, с. 280]. Як зазначає О. М. Демська-Кульчицька, зі стилістичного погляду фрази передовсім у художньому тексті можуть бути засобами індивідуалізації, інтимізації тексту

або усного мовлення, характеристики, оцінки реалій довколишнього світу, гумору та сатири [Демська-Кульчицька 2008, с. 45–48]. Л. Г. Скрипник вважає, що ФО, порівняно зі словами, виразніші з емоційно-експресивного погляду [Скрипник, 1973, с. 10]. Здебільшого фразеологізми не лише називають предмети, дії, явища, але й одночасно оцінюють їх, виражають ставлення до них, експресивно характеризують. Естетична роль фразеологічних одиниць у художній літературі, на думку І. Б. Голуб, зумовлена їхньою природною образністю й емотивністю, а також умінням автора дібрати потрібний матеріал і ввести його в текст, підпорядкувати авторському задумові [Голуб 1986, с. 203]. Можливості формування експресивних емоційно-оцінних конотацій у сфері фразеології набагато ширші, ніж у сфері лексики.

Посилення інтересу науковців до проблем лінгвістики тексту зумовлює необхідність розгляду питань, пов'язаних із функціями фразеологічних одиниць у художніх творах. Питанням функціонування фразеологізмів у текстах присвячені роботи Л. Г. Авксентьева, М. Ф. Алефіренка, В. М. Білоноженко, В. М. Вакурова, С. А. Ганжі, І. С. Гнатюк, І. В. Дубинського, В. С. Калашника, В. П. Ковальова, М. П. Коломійця, Ю. Ф. Прадіда, Л. Г. Скрипник, А. П. Супрун, В. Д. Ужченка, О. І. Федорова, Т. В. Цимбалюк, В. А. Чабаненка, М. М. Шанського, Л. Ф. Щербачук та ін. Усе ж у нашій науковій літературі ще мало праць, які спеціально висвітлювали б фразеологію мови окремих письменників.

Необхідною умовою дослідження функціональних і стилістичних властивостей фразеологічних одиниць у мові того чи того письменника є аналіз конкретних художніх текстів. Адже в тексті стійкі сполуки функціонують не самочинно, а як його структурні компоненти. В. М. Білоноженко твердить, що фразеологізми поза текстом становлять абстрактну схему, наповнену в кожному конкретному випадку особливим, властивим лише певному контексту змістом [Білоноженко 1989, с. 72–73].

У статті з'ясовуємо семантичні та функціонально-стилістичні властивості фразеологізмів у прозових творах Уласа Самчука та Богдана Лепкого. Ми сконцентрували увагу на фразеологічних одиницях на позначення оцінно-експресивного ставлення до іншої людини.

Яскравим зразком фразеологізму цієї семантичної підгрупи виступає стійка сполука *стріляти (стригти) очима* 'поглядати на кого-, що-небудь, виражаючи певні почуття, емоції' [СФУМ, с. 698], яка не засвідчена у творах Богдана Лепкого: *І з Марії стала – о, дівка! Не скінчилося п'ятнадцять, як почали за нею оглядатися та стригти очима. На вечірні коло монастиря то один, то другий підшивається, але вона заб'ється між дівчат – і доберись до неї* [Самчук 2001, с. 13].

У романі «Гори говорять!» Уласа Самчука фразеологізм із семантикою 'усі без винятку' вжито в мові персонажів як заклик стати на захист батьківщини, що надає мікроконтексту експресивності: *А революція росте, розгоряється. [...] Настав голод. [...] Утворюється комітет „рятунку батьківщини”.*

– Всі, як один муж, повинні ми стати з Божим на устах словом, перетяти наближаючій гидрі дорогу! – заявив Бачинський [Самчук 1996, с. 121].

Вищий ступінь незадоволення, гніву персонажа цього ж твору автор передав фразеологічною одиницею *кидати громи* 'дуже гніватися на кого-небудь, лаяти когось; бурхливо виявляти своє незадоволення, роздратування' [СФУМ, с. 56], який у своєму складі має назву небезпечного природного явища: *Шутка розійшовся і горить. Він громи кидає, домагається винного. Дайте його сюди!* [Самчук 1996, с. 183]. Наведена стійка сполука вносить у контекст відтінок небезпеки.

У фразеологізмі зі значенням 'прагнути заподіяти комусь прикрість, шкоду; гніватися на когось' активізована лексема *зуби*: *Дівчата линули до нього, легіні зуби гострили, але кожний потерпав за свої щелепи, тому й не займали його* [Самчук 1996, с. 17]. У фразеологічній одиниці *втерти / втирати носа* 'засвідчити або довести свою перевагу над ким-небудь; спинити кого-небудь у його діях; покарати, провчити' [СФУМ, с. 136] увага зосереджена на слові-соматизмі *ніс*: *Я йому, хвалиться, ще носа утру й зіб'ю ту його пиху* [Самчук 1996, с. 40]. Відповідна лексема активізована й у фразеологізмі *водити за ніс* 'обдурювати кого-небудь певний час, не виконуючи обіцяного або приховуючи щось' [СФУМ, с. 122]: *Але батько не дався довго водити за ніс. Зіскочив з саней до Манівчукових волів і шмагнув по них корбачем* [Самчук 1996, с. 13]. Виділені стійкі сполуки передають внутрішнє роздратування персонажів твору.

Незадоволення з відтінком презирства та іронії Марії з приводу того, що Гнат часто ходить із дому (до іншої), передано загальнономовними фразеологічними одиницями: *«Думаєш, не знаю, куди тебе нечиста носить!.. Он цілий куток говорить про твої походеньки. [...] Щоб це було останній раз! Або сиди дома, або йди собі до тієї красуні назавжди! З Богом, Парасю...»* [Самчук 2001, с. 50].

Улас Самчук глибоко проникнув у внутрішній світ українського селянина, за допомогою стійких сполук емоційно передав ставлення одного персонажа до іншого.

У прозі Богдана Лепкого фразеологізми на позначення оцінно-експресивного ставлення до іншої людини мають трохи інше забарвлення, що пояснює проблематика творів. Із метою увиразнення

подій пенталогії «Мазепа» письменник використав загальнономовну фразеологічну одиницю **як один** ‘з дієсловами – одночасно, дружно; без винятку, всі’ [СФУМ, с. 461]. Цим фразеологізмом автор підкреслив згуртованість, дружню роботу всіх жителів Батурина, які хотіли зберегти своє місто: *Навіть жінки не дармували. Хоч неділя, копали, возили землю, двигали дерево й каміння. [...] Забувалися звичайні турботи, забувалися ворожнечі поміж поодинокими родами, всі як один ставали до роботи, щоб скріпити город і зробити його спосібним до оборони* [Лепкий 2004а, с. 296]. Під час наради старшин Горленко висуває пропозицію підтримати один одного в цій складній ситуації, що склалася в Україні. Влучна фразеологічна одиниця **подати руку** ‘підтримувати когось, допомагати кому-небудь у скрутний для нього час’ [СФУМ, с. 528] додає мові персонажа добродушності та щирості: *«Ми всі турбуємося небезпечними вітками. Панове, подайте собі руку! Помилуйте, – такий момент, такий важкий момент!»* [Лепкий 2004а, с. 237].

З давніх-давен однією з головних рис українського народу вважають гостинність, саме на ній наголошує у прозі Б. Лепкий. Стійкі сполуки з відповідною семантикою надають творам національного колориту, рис ментальності. Зокрема, у «Сотниківні» тітка Магдалена запрошує Кирила Івановича до столу, на якому доволі різноманітних страв: *«Не погордуйте нашим хлібом-сіллям, просимо до столу», – і відчинила двері до сусідньої кімнати, де був накритий стіл, заставлений усякими книшками, стульнями, сусликами, товчаниками, паляницями і плачиндами, з яблуками, з маком, з грибочками, з сіканою рибою, з чим душа забажає, бо тітка Магдалена наготовила того на завітний празник таки дуже багато* [Лепкий 2004, с. 244]. У пенталогії «Мазепа» автор теж неодноразово вжив виділений фразеологізм: *... гетьман рад, що втишилася суперечка між Апостолом і Іскрою, підняв чарку за згоду усього християнського воїнства й боголюбивого українського народу, подякував господарям за хліб-сілля і піднявся з місця* [Лепкий 2004, с. 143]; *«Перед самим Глуховом дожидало нас духовенство з хоругвами й іконами, їх милостей панів полковників благословили, городський старшина хлібом-сіллям вітав»* [Лепкий 2005, с. 259].

Письменник наводить низку фразеологічних одиниць, які передають позитивне ставлення персонажів один до одного. Наприклад, Кочубеїха вдячна Чуйкевичу за те, що він зацікавився її донькою Мотрею: *«Спасибі тобі за те, Іване. Ходи, хай пригорну тебе до свого серця за те, що ти на мою доньку око маєш...»* [Лепкий 2004, с. 121].

З метою увиразнення емоційності твору автор використав загальнономовну стійку сполуку **прихилити неба** ‘зробити для когось усе, навіть неможливе’ [СФУМ, с. 568]. Аби довести свої щирі почуття, Кочубей здатен зробити для дружини все: *Кочубей не міг стерпіти її сліз. Він любив свою жінку. [...] Припав до її рук, цілував, просив, щоби перестала, щоби вірила в його щире і вірне кохання, у його волю неба її прихилити* [Лепкий 2004, с. 162].

Фразеологізми часто застосовано для підсилення, підкреслення інтенсивності того, про що йдеться в певному контексті. Зокрема, Б. Лепкий неодноразово наводить фразеологічну одиницю з семантикою ‘виявляти приязнь і великий інтерес’. Жінки захоплювалися гетьманом: *Кажуть, хованця собі має, той його якимись мастями шмарує, і від того його тіло не старіється. Жінки липнуть до нього, як мухи до меду, а він не дуже то й відганяється від них. Любить, кажуть, жінок* [Лепкий 2004, с. 39]. Багато хто з персонажів виявляв свій інтерес до двох доньок шинкарки: *...липли до них не тільки козаки, всякої служби й рангу, як мухи до меду, але й поважним старшинам біля тієї корчми то колесо ломалося, то спрага їх нараз зачинала палити, і хто тільки з чоловіків тут проїздив, то вже дуже важко, щоб хоч на годинку не поступив, хіба що з жінкою їхав* [Лепкий 2004, с. 77].

Неприємне, вороже ставлення персонажів у художніх творах Богдана Лепкого передано через аналогію з діями у тваринному світі: *Петрусь вовком подивився на нього* [Лепкий 2004, с. 248]. Підкреслена стійка сполука з компонентом-зоонімом несе емоційно-оцінне навантаження. Носіями такої ж семантики виступають фразеологічні одиниці, у яких згадано міфічні істоти, зокрема чорт: *Ломиковський чортом глядить* [Лепкий 2004а, с. 240]. Козацькі старшини виражали своє незадоволення з приводу небажаної появи царського полковника Анненкова: *«І того чорт приніс. Ще його бракувало»* [Лепкий 2004а, с. 284]. Компонент на позначення нечистої сили, що структурує фразеологізми різної семантики, не впливає на увиразнення його прямого значення, проте має досить помітний вплив на семантичну структуру фразеологічної одиниці. Такі фразеологізми містять відтінок згрублості, зниженості, експресивності, створюють образне уявлення незалежності того, що відбувається, від певних обставин, неминучості наслідків.

Письменник за допомогою загальнономовної стійкої сполуки характеризує Кочубеїху. Від її погляду стає неприємно, моторошно: *Кажуть про неї, що нібито, як вона гляне, то молоко кисне* [Лепкий 2004, с. 21]. Наведений фразеологізм уносить у текст відтінок негативного авторського ставлення до персонажа. Зі значенням ‘завдавати кому-небудь великого горя, страждань, дуже дошкулити комусь’ Б. Лепкий увів у пенталогію узуальну фразеологічну одиницю **залити (налити)**

сала за шкуру [СФУМ, с. 246], яка увиразнює стосунки, що історично склалися між турками та козаками: «*Турки добрий народ, але козаки їм досить сала за шкуру налили*» [Лепкий 1991, с. 67].

Фразеологізми на позначення оцінно-експресивного ставлення до іншої людини увиразнюють образи героїв прозових творів, передають авторське ставлення. Ми простежили відмінності у вживанні відповідних фразеологізмів у творах У. Самчука та Б. Лепкого. Важливу роль у доборі фразеологічних одиниць відіграла проблематика прози цих письменників. У. Самчук зображав приватне життя та побут селян, їхню працю на землі, сцени й епізоди української історії першої половини ХХ століття, відтворив конфлікт між людиною та суспільством. Проза Б. Лепкого побудована на історичному матеріалі, автор увиразнив історичні події та осіб, що брали в них участь. Відповідно названі письменники використовували стійкі сполуки з різною метою, обираючи різні за семантикою та прагматикою фразеологізми.

Фразеологізми в художніх текстах – одне з невичерпних джерел посилення експресивності, поглиблення логізації викладу, тому вони набувають особливої естетичної значущості. Важливу роль у з'ясуванні функціональних властивостей стійких сполук відіграє контекст твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоноженко, В. М. (1989) Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ, 154 с;
2. Голуб, И. Б. (1986) Стилистика современного русского языка. Москва, 203 с;
3. Демська-Кульчицька, О. М. (2008) Фразеологія. Київ, 74 с;
4. Єфимов, А. И. (1961) Стилистика художественной речи. Москва, 519 с;
5. Лепкий, Б. (2004) Вибрані твори. У 2 тт. Т. 1. Тернопіль, 350 с;
6. Лепкий, Б. (1991) З-під Полтави до Бендер. Крутіж. Львів, 336 с;
7. Лепкий, Б. (2004а) Мазепа. У 3 кн. Кн. 1. Не вбивай. Батурич. Дрогобич, 568 с;
8. Лепкий, Б. (2005) Мазепа. У 3 кн. Кн. 2. Полтава. Дрогобич, 524 с.
9. Самчук, У. (1996) Гори говорять. Ужгород 271 с;
10. Самчук, У. (2001) Марія. Куди тече та річка. Київ, 416 с;
11. Скрипник, Л. Г. (1973) Фразеологія української мови. Київ, 280 с;

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови (2008). В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук. Київ, 1104 с.

УДК: 811.161.2'28(477.81/.82)'373.7'366.54

Руслана Зінчук
кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри української мови Східноєвропейського
національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна)
e-mail: zinchuk_@ukr.net
ORCID: 0000-0002-5432-7346

ДІАЛЕКТНІ ОСОБЛИВОСТІ ІМЕННОЇ СЛОВОЗМІНИ ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ І СУМІЖНИХ ГОВІРОК

Проаналізовано фразеологію західнополіських і суміжних говірок з огляду на специфіку формотворення іменних частин мови; з'ясовано чинники впливу на існування діалектних відмінностей в описуваній словозмінній системі. Встановлено, що витворені в живомовному середовищі стійкі народні вислови зберігають характерні риси конкретної говірки зокрема і досліджуваного ареалу загалом, отже, за умови максимально точної їх фіксації можуть слугувати надійним та перспективним діалектографічним джерелом.

Ключові слова: *говірка, фразеологія, словозміна, іменник, прикметник, займенник, відмінок, флексія.*

Zinchuk Ruslana. Dialect Features of Nominal Inflections in the Local Phraseology of Western Polissian and Related Dialects.

Comprehensive study of the dialect speech as an important source of information about the specifics of the language formation process and the trends of its development is one of the topical tasks of modern linguistics. In this aspect, the dialect phraseology, which retains the characteristic features of each language level of the relevant areal, is of considerable scientific interest.